

Реферат на тему: "Микола Гурович Куліш - життя і творчість (пошукова / курсова робота)"

Микола Куліш

Пошукова робота з української літератури

Микола Гурович Куліш - життя і творчість

Миколі Гуровичу Кулішу судилося прожити лише 45 років. Але за цей час він встиг зробити незрівнянно багато. Його творче життя сучасники порівнювали з фейерверком: "...Барвисте, яскраве, гучне і... скороминуще. Десять років всього письменницького стажу — десяток п'єс, що з них майже кожна була не тільки вдалим драматургічним матеріалом для блискучих, з видатним успіхом у глядачів, спектаклів, але й сама — теж майже кожна — певним етапом у розвитку мистецтва — прекрасним заспівом сучасного реалістичного театру! Це була "кулеметна черга" п'єс — жоден із вітчизняних драматургів — російських, українських, інших — не виходив на кін радянського театру з таким тріумфом, як свого часу Куліш".

Народився митець 6 грудня 1892 року в селі Чаплинки Дніпровського повіту Херсонської губернії у сім'ї убогих селян ("безкінних" — як скаже у автобіографії). Мати за походженням була полтавчанкою, але прийшла у Таврію на заробітки і там залишилася назавжди. Ця неграмотна жінка від природи виявилася обдарованою і мудрою. Вона мала талант розмальовувати хати, за що добре платили. Для Миколи вона назавжди залишилася молодою: померла, коли синові було всього 8 років. З ранніх літ Миколу вабило привілля й бур'яни, як і малого Шевченка. Прийшлося також, як і Кобзарю, пасти ягнят. Рідна домівка лякала цвілими стінами й порожнім посудом. Про це Куліш залишив такі спогади: "Початок мого дитинства — самотність у хаті й схильність до блукання. Базар вабив мене недогризками, ярмарок — каруселями, церква — процесіями та хоровим співом; весілля своїми обрядами і музикою; похорони — поминаннями й бубликами, та ще й те, що на похоронах мене не били". Був непосидючим, і мав через це багато неприємностей. Якось вранці мати зібралася до церкви й на базар, розбудила сина й попросила сидіти вдома, поки вона повернеться. Як тільки малий почув, що цілий день ніхто його не контролюватиме, швиденько вдягнувся, замкнув хату й чкурнув до друзів. Він навіть не помітив, що мати залишилася в помешканні. Цілий день прийшлося Уляні сидіти під домашнім арештом. Вона наплакалася, згадуючи своє життя, п'яницю чоловіка, тяжкі злидні. Виламувати двері жінка не наважилася: хто і за які кошти їх ремонтуватиме, тож визволилася аж під вечір, покликавши через вікно випадкового перехожого, який відімкнув нехитрий замок. Саме в цей час повернувся Миколка й радісно закричав: "О мамо! Ви вже прийшли? А пряника принесли? Я щойно вийшов з хати..." І тут уже бідна ненька не витримала, відлупцювала неслухняного хлопчиська так, що аж далекі сусіди чули його

плач та материний крик: "Оце тобі, щоб ніколи не брехав!" Як і всі сільські діти, малий Куліш мусив працювати з раннього віку. У неповних 8 років мати найняла його до багатого селянина. Наперед виплачені гроші вона необачно витратила на хатні потреби, а Микола втік й відмовлявся повертатися наймитувати. Лише обіцянка віддати хлопчика восени до школи заставила малого братися до немилої праці пастушка надовго. Як тільки Микола навчився грамоти, ніщо вже не могло завадити ні в ранньому віці, ні в юнацькому з найменшої нагоди прочитати книжку. Микола практично не обминав жодної бібліотеки, і вже в 14 років залюбки розмовляв з дорослими про досягнення світової літератури, проявляючи такі знання класики, які мав далеко не кожен дипломований учитель-словесник.

Спочатку Миколка пішов до початкової школи. Незважаючи на тяжкі злидні й відсутність умов для навчання, хворобливість, вчився охоче й старанно. Бажання продовжувати освіту премогло всі перепони, й у 1905 році хлопчина — вже учень чотирикласного міського училища повітового містечка Олешки. Виявляється, щоб здібний хлопчик продовжував освіту, його колишні учителі зібрали для цього 100 карбованців. Та коли закінчилися гроші, Микола позбувся даху над головою і шматка хліба. На щастя, хлопчика прийняли до сирітського притулку й він зміг і далі відвідувати училище. Та в цьому притулку завідуючою була "стара карга", з якої пізніше письменник списав шовіністку Баронову-Козино для "Мини Мазайла". Вона знущалася з хлопчика, а він не вмів і не бажав терпіти.

Спрага знань повела Миколу й у п'ятикласну приватну чоловічу гімназію, де він захопився музикою, літературою, створив драматичний гурток з ровесників і сам для нього писав репертуар. А крім цього, читав однокласникам сатиричні вірші і редагував усі стінгазети та рукописні журнали чи альманахи, які виходили в цьому навчальному закладі, малював карикатури. У гімназії Микола Куліш здружився з талановитим хлопчиком Іваном Шевченком, який пізніше ввійшов у літературу під псевдонімом Іван Дніпровський. Жити не було де. Найчастіше Миколу приймали друзі, зокрема брати Невелі, в яких була сестричка Тося з розкішними косами й великими зеленими очима. Між красунею Антоніною і непоказним Миколою виникла велика любов, яка виявилася єдиною у їхньому житті. Та коли гімназію закрили, здавати гімназійний курс екстерном Микола поїхав на Кавказ. Юнак мріяв поступити до вищого навчального закладу, був прийнятий на історико-філологічний факультет Одеського університету, але Перша світова війна перекреслила усі плани. Призваний на фронт, Микола злякався, що загине й більше не побачить свою дівчину, а тому, ризикуючи головою (за дезертирство тоді розстрілювали), на короткий час вирвався до Олешок попрощатися і заручитися з нею. Для цього прийшлося з Херсона плити пароплавом по Дніпрі, а тоді ще 72 верстви добиратися пішки. Причиною такої поведінки було ще й те, що колись він дав слово Антоніні обов'язково зустрітися з нею, якщо прийдеться йти на війну. Коли полковник довідався, куди запропастився новобранець, то виніс такий вердикт: "Миколу Куліша, що без дозволу покинув був казарму на 5 днів, покарати — місяць чистити клозети беззмінне". Та виконував цю огидну роботу Микола Туровим тільки 5

днів, бо солдатів з атестатами зрілості набирали в Одеську школу прапорщиків. Перед відправкою на фронт юнакові дали відпустку, і він знову заквапився до Тоні, щоб насамперед козирнути новеньким військовим одягом. Молодята вирішили повінчатися. Микола поїхав до Смоленська у розпорядження штабу (служив у чині штабс-капітана), через місяць викликав Антоніну, але дозволу на вінчання не отримав, адже мав тільки 23 роки, зате не мав 5000 крб. посагу або маєткового цензу. Все ж 3 квітня 1915 року у церкві Івана Златоустого молодята взяли шлюб. Непокора такого роду тоді каралася відправленням офіцера на фронт. Щойно обвінчаного посадили на гауптвахту, заявивши, що покарання — на цілий місяць, але полковник, який симпатизував Миколі, врятував його. П'ять місяців молоде подружжя прожило щасливо, а тоді Кулішеві захотілося на війну, і як доброволець Микола Куліш був відправлений на фронт. Можемо сказати, що спонукала до такого вчинку Миколу його ж власна совість. Дружині він признався відверто: "От бачиш, мої товариші на фронті кров проливають, а я тут сиджу щасливий і не знаю, яке там лихо!.." Воювати довелося на території Галичини й Литви. В одному з боїв через три місяці перебування під кулями Миколу тяжко поранило в голову. Після контузії й госпіталю його відправили додому у відпустку. Микола поїхав до дружини, яка після прощання з ним певний час учителювала. 24 лютого 1917 року в подружжя народилася дочка Ольга, а трохи пізніше — син Володимир. У кінці квітня Микола ще раз навідався додому з фронту. Був дуже перевтомлений і налаштований песимістично. Дружині на прощання сказав: "Молись, Тосюню, за мене, щоб повернувся ще раз до тебе й до доньки живим". Восени 1917 його бажання здійснилося.

Куліша обрали головою першої міської ради робітничих, селянських та солдатських депутатів. При уряді Скоропадського більше ніж півроку він відсидів у тюрмі, а при Директорії Петлюри входив до міської управи. У Дніпровському повіті М.Куліш організував товариство "Просвіта" і став його головою за сумісництвом. Трохи пізніше Миколу Гуровича призначили завідуючим народсвітою. Прихід денікінців припинив діяльність повітової ради. Директорія дала наказ відступати. Але М.Куліш організував у Херсоні з 1500 олешківських утікачів "Перший Український Дніпровський Полк" і став "батьком Полку". В одному з нападів його вояки захопили 3 ворожі кулемети, 1 гармату, багато рушниць (три дні зносили цей арсенал у схованки). Згодом Ю.Яновський у романі "Вершники" ці події описав у новелі "Батальйон Шведа", а самого М.Куліша вивів у образі Данила Чабана. З метою конспірації Данила у творі названо "майбутнім письменником". По суті, в час написання роману М.Куліш уже перебував на Соловках. Та повернемося до реальних подій громадянської війни. Почалися бої, стрілянина, смерть і ненависть на кожному кроці. Не ясно, чи був Кулішів "батальйон" більшовицьким, чи належав до військ Григор'єва-Тютюнника, які скинули в море десанти Антанти. Про цей період М.Куліш сам планував написати спогади, але так і не встиг здійснити задумане. Влітку 1919 року під час другого наступу Денікіна Микола Куліш у складі Червоної Армії відступає на північ України, але, не бажаючи опинитися в еміграції в Росії, зголошується стати розвідником, щоб

повернутися додому. Перевдягається у купця і нібито їде продавати дьоготь. Люди не пускали чужих навіть переночувати, бо лютував тиф. Прийшлося терпіти голод. Разом зі своїм другом-супутником Микола випадково потрапив до петлюрівців. Перевіривши документи, сотник заявив: "Брешеш. Ти, мабуть, убив того Миколу Куліша, а тобі, певно, вже сорок років!" Хоч документи у Миколи Гуровича були справжні, він, двадцятивосьмилітній, виглядав на літню людину. Додавали йому років і вуса та велика борода, а також втома, нервові і фізичне виснаження. Петлюрівці вирішили розстріляти новоприбулих, але доручили це зробити надто милосердному козакові, який вивів бранців у поле й сказав, щоб тікали, а він буде стріляти в небо.

Утікачі опинилися без коней, без грошей і без зброї. Та Микола згадав, що недалеко проживає брат дружини — Петро Невель. У цій сім'ї Микола захворів на тиф, а тоді доглядав дітей господарів, які теж занедужали.

Є свідчення, що пережите и побачене заставило Куліша дуже скептично ставитися до будь-якої з існуючих партій, і комуністом він став аж у двадцятих роках під тиском обставин (відмовитися від партквитка було небезпечно), а не заради кар'єри. Дружина М.Куліша про прийняття його до партії залишила цікаві спогади: "Як велику почесність, піднесли Миколі і партійний квиток, від якого ніхто не мав тоді права відмовлятися. Все пізніше життя він був в'язнем цього партійного квитка". Сам Куліш про вступ до партії писав: "Особисто великого бажання не було. Про що я й сказав Богомолу та Єршакову, що переконували мене вступати, й посилався при цьому (не без підстави) — на політичну малограмотність, на те, що відповідальність та обов'язки члена партії мені не по силах". До цього майбутній драматург співчував есерам, боротьбістам, але себе особисто уявляв "незалежим соціалістом". Отже, як Винниченко і Хвильовий, Куліш був за соціалістичну • ° Україну. Але — незалежну.

Повернувшись в Олешки, Микола створював українські школи, дитячі садочки, працював інспектором народної освіти, склав навіть власний буквар "Первинка". Це була перша українська радянська абетка, матеріал для якої зібрала дружина за 6 років учителювання. У підручник також ввійшли уривки з "Кобзаря", деякі Кулішеві вірші та оповідання.

Чекісти заарештували Куліша і посадили в тюрму за те, що ще працюючи в Херсоні помічником начальника військової мобілізаційної частини, підписував фіктивні лікарняні бюлетні нібитохворим на тиф. Пізніше виявилося, щодваМиколині помічники робили це за гроші, наражаючи на небезпеку й відповідальність саме його. Врятувало від розстрілу Куліша те, що Олешківський виконком узяв його на поруки.

У непрості роки збурення в суспільстві до М.Куліша приходять муза. Спочатку Куліш навіть планував написати роман про громадянську війну, але драматургічне мислення переважило романіста в душі цієї людини раз і назавжди. Сам Куліш писав про три сфери своїх захоплень: перша сфера — література, друга — музика (грав на скрипці, диригував), третя — театр.

Куліш став свідком страшного голоду, який охопив степову Україну у двадцятих роках. Силою конфісковане в українських хліборобів зерно радянський уряд за безцінь

продавав за кордон. Ця безпощадна й дикунська політика пробудила свідомість навіть у портових докерів-вантажників, які категорично відмовилися вантажити український хліб для заграниці й за це були розстріляні. Світ догадувався про масштаби штучного голодомору й намагався якось допомогти вимираючій Україні, але ніякої допомоги більшовицька Росія не приймала. Український письменник Мирослав Ірчан, по приїзді з Канади в тридцятих роках репресований, у двадцятих взявся за благородну місію порятунку, про що залишив спогади: "В голодні роки на Україні, не дивлячись на безробіття в Канаді, зложили кількадесят тисяч доларів і вислали для рятунку голодуючих Радянської України. Ходили хата в хату, до свого і до ворога, незважаючи на те, як проганяли їх, як висміювали, збирали пожертви на голодуючих, збирали одіння і вислали на Україну". З цих благородних поривів нічого доброго не вийшло. Хоча з Канади в одеський порт прибули навантажені зерном кораблі, представники радянської влади розпорядилися висипати хліб із трюмів цих кораблів у море.

На основі побаченого і почутого Микола Куліш задумав викривальну драму "97". Спочатку дружина сварилася й економила світло, думаючи, що він ночами пише звіти для Наросвіти, а коли прочитала драму, перестала сердитися, що чоловік спалює дефіцитний гас, почала ретельно чистити циліндр лампи, щоб освітлення було якнайкращим.

Роки перебування в Одесі (1923 — 1925) — це роки безупинної боротьби між ретельним виконанням службових обов'язків, адже працював інспектором Одеського облнаросвіти, і бажанням творити. Сам процес творчості у цього письменника як психологічне явище подібний до Стефаникового: Куліш міг писати лише тоді, коли було ідеально прибрано, підлогу вимито, а до його стола взагалі ніхто не мав права навіть підходити, оскільки всі речі там лежали на раз і назавжди встановленому місці. Як тільки появилася п'єса "97", у Куліша виникла нагода вирватися до Харкова, де вирувало мистецьке життя. Нарком освіти О.Шумський запропонував М.Кулішеві посаду шкільного інспектора в тогочасній українській столиці. Драматургові здавалося, що тут йому створять усі умови для творчості, тому в листі додому писав: "Моя бандо! Негайно приїздіть до Харкова. Маю мешкання з усіма вигодами. Подробиці на місці. Ваш чоловік-батько й він же Микола". А помешкання ж запропонували в будинку, другу половину якого займали малолітні злочинці. В одній з кімнат стіна, за якою жили хлопчики з колонії, мало того, що була з дикту, та ще й закінчувалася за метр до стелі. Шибеники гупали в цю стіну, а вона від кожного удару гула щонайменше 5 хвилин. У першу ж ніч сім'ю Куліша обікрали. Та драматург здружився з хлопчачами, вивчив їх жаргон, організував судовий хлоп'ячий хор. Ейфорія перших днів і великі сподівання на розвій творчості швидко зникли, коли Микола Гурович глибше познайомився з темною стороною харківського мистецького і навколо літературного життя: "Дрібниці, політиканство, заздрість, конкуренція, плітки, фальш і старість, старість, одягнена у мундир чиновний, — ось літературне поле. Є окремі гарні працівники, та вони мудро заховані у мушлі свого мислення і творчості".

У Харкові М.Куліш пише п'єси "Отак загинув Гуска", "Хулій Хурина", "Зона". В

останній драмі ще в 1926 році автор передбачив загибель свою і своїх однодумців. Але розуміння й підтримки на цьому етапі творчості він ще не мав. Тільки участь у "ВАПЛІТЕ", дружба з Остапом Вишнею, Павлом Тичиною, Юрієм Яновським дали Кулішеві шанс стати визнаним драматургом. Куліш часто запрошував друзів на рибу або на пироги, які майстерно вміла пекти мати дружини ("бабуся — Божий цвіточок", як називав її зять). З Хвильовим та Вишнею Куліш їздив на полювання качок, але сам не був мисливцем. Щоб не повертатися без пташатини, купував її на ринку. Мабуть, це з його поведінки скопіював Остап Вишня подібний випадок у своїх "Мисливських усмішках".

Юрій Лавріненко писав, що якщо колись Іван Тобілевич створив класичну українську драму для театру корифеїв, а Леся Українка — класичну європеїзовану українську драму, то М.Куліш був творцем модерної драми українського відродження. Три з чотирьох шедеврів (комедію "Так загинув Гуска" цензура не пропустила) Куліша: "Народний Малахій", "Мина Мазайло", "Маклена Траса" — дали можливість зійти на вершину режисерської творчості Лесю Курбасу. Лесь Танюк з цього приводу більш категоричний у висновках: "Зустріч з Лесем Курбасом та "Березолем" круто змінила не лише біографію, а й творчий метод драматурга. Відбулося те взаємопроникнення, взаємозапліднення режисерських, акторських і драматургічних задумів, без єдності яких нема й не може бути істинного театру... Це була єдина й цільна лабораторія української культури, і Куліш на рівні з іншими був не тільки співтворцем цієї лабораторії, а й дітищем їхнього спільного пошуку, духовного змушнення й мистецького поступу".

Та в цей час у країні наступають різкі зміни в гіршу сторону. Починає набирати сили культ особи Сталіна, який заохочував цькування Шумського, Скрипника, Хвильового. Літературна дискусія, несподівано торкнувшись політики, викликає нищівний вогонь влади на всі літературні угруповання. Щоб врятувати "ВАПЛІТЕ", Хвильовий виходить з цього угруповання, а на посаду президента літературного угруповання пропонує Миколу Куліша. Це короткочасне президенство не тільки підставило під удар драматурга, а й забило у нього творчий час, робило Куліша мало не забороненим митцем в Україні. Останнє стосувалося вже 1932 року, коли його п'єси не наважувався поставити жоден театр. Микола Гурович робить одчайдушну спробу прорватися до глядачів, написавши драму "Прощай, село". Але й цю п'єсу не дозволяють. Як і Хвильовий, Куліш починає переглядати своє ставлення до комуністичної партії та комуністичної ідеї. З'являється драма "Народний Малахій" (1926), яка зриває "пластир індульгенції комунізму", адже головний герой твору божеволіє від невідповідності голулої мрії та чорних реалій соціалістичного життя. Тричі Куліш та Курбас переробляли цей твір, стараючись задовільнити вимоги рецензентів, але, як розумно підкреслив Ю.Лавріненко, не змогли "переробити духовно-мистецьку бомбу на московський кисіль". На порозі 1930 року п'єса була заборонена назавжди, як і "Мина Мазайло". Причиною заборони став ще й театральний диспут, де в обличчя партійним босам Хвильовий, Куліш і Курбас заявили,

що "справжній митець ні перед якою силою не поступиться своїм мистецьким суверенітетом", а Куліш ще й додав, що не збирається обходити "національну проблему і розв'язувати її в білих рукавичках". Після цього на сцену не потрапила жодна п'єса українського автора, зате майже в кожному театрі великих міст йшли "Дні Турбіних" як туга за імперією, яка відроджувалася в дещо іншій іпостасі. Під час прийому українських митців Сталіним у 1929 році Куліш сміливо звернув увагу вождя на суперечливість заборони для українських творів з націоналістичним ухилом і вільною російською шовіністичною пропагандою у "Днях Турбіних" зі сцени найбільшого театру Росії. Сталін відповів: "А чи є у п'єсі Булгакова хоч крапля корисного? Є. Так і за це спасибі". У відповідь на "Дні Турбіних" Микола Куліш й написав "Патетичну сонату", яку заборонили в Україні, але режисер Таїров поставив її на сцені Камерного театру в Москві, запросивши на прем'єру членів уряду. Успіх вистави був неймовірний. Німецький письменник Ф.Вольф, який бачив її на власні очі, переклав цю драму німецькою, а у передмові до свого перекладу написав: "Форма "Патетичної сонати" — цієї найбільшої української драматичної поезії — у світовій літературі може бути порівняна тільки з драматичними поемами "Фауст" і "Пер Гюнт". Та "Патетичну сонату" заборонили не тільки в театрі Таїрова, а й у театрах Ленінграда, Іркутська, Баку, де вона з успіхом йшла до того часу.

У 1930 році Кулішеві сім'ї дали квартиру у кооперативному письменницькому будинку "Слово", побудованому у вигляді літери "П". Це було дуже престижно. Але настане час, і харків'яни будуть сахатися цієї будівлі, коли в часи репресій кожної ночі під "Слово" під'їжджатиме "чорний ворон", а сніг під будинком стане чорним від попелу: мешканці письменницького дому вночі спалюватимуть рукописи, листування, щоденники — все, що може стати речовим доказом проти них. Можливо, спалював і Куліш щойно написані драми.

Закінчивши свій новий драматичний твір, Куліш завжди кликав сусідів і читав їм перший варіант. Так була прочитана й комедія "Мина Мазайло". Щастя, що Микола Хвильовий встиг видрукувати цю річ і "Народного Малахія" у журналі "Літературний ярмарок", адже на початку 1930 року їх заборонили й тексти могли бути втрачені назавжди.

У 1932 році виходить постанова про ліквідацію літературних угруповань і створення єдиної Спілки письменників. Між Хвильовим і Кулішем виникає розрив у стосунках, але через спільних знайомих обидва цікавляться справами колишнього друга, отже, жаліють про те, що сталося.

Стосовно "Патетичної сонати", то і цей твір М.Куліша чекала доля розіп'ятого твору. 4 березня 1932 року газета "Правда" надрукувала статтю "О "Патетической сонате" Кулиша". Підписався під погромницьким матеріалом "Украинец". Це було псевдо Лазаря Кагановича.

На початку 1933 року зацькований пресою Микола Куліш не витримав середовища Харкова і, як Хвильовий, зробив подорож по селах України. Побував і у своєму рідному, де колись прийшов на світ. Від побаченого волосся піднімалося дибом, і Куліш

повернувся до столиці зламаним. Кілька днів він стогнав і кричав, як божевільний. Коли дружина пробувала умовити його не робити шуму, відповідав: "Про це не лише писати треба, а кричати, бити у дзвони на сполох!" Дочка Ольга, навчаючись одночасно у школі й консерваторії, падала з ніг від виснаження й недоїдання, але страждання власної дитини для батька здавалися тільки маленькою краплиною у морі народних страждань. Дружина згадувала: "Я бачила, що голод нищить мою дитину... і просила Миколу роздобути десь грошей, щоб прикупити харчів. Микола мені відповів: "Що Ольга? Коли вмирає з голоду цілий народ, вся Україна? Він не думав ні про мене, ні про дітей. Він забував і про себе, ледве пересуваючи ноги: був виснажений до краю".

Смерть Миколи Хвильового неоднозначно вплинула на М.Куліша. Він був присутній при цьому самогубстві. Під час похорону Микола Гурович всю ніч стояв біля покійного, а під час поховання, коли труну опускали в яму, не витримав, упав на коліна і заячав: "Сонце моє!" Про Хвильового Куліш взагалі відзивався якнайкраще: "Це наш натхненник! Він перший нам відкрив очі на Україну". Дружина заховала два Кулішеві нагани, щоб він не повторив крок Хвильового, та чоловік промовився, що це треба було зробити або замість Миколи Хвильового, або вже пізно робити, і заспокоїв дружину: "...Я не зроблю того, що зробив Хвильовий. Я знайду в собі сили і буду боротися до кінця".

Восени 1933 році Кулішеві з Курбасом ще вдалося поставити у "Березолі" "Маклену Грасу". Ця п'єса виявилася останньою Кулішевою художньою річчю, яку побачила публіка. Та правляча верхівка прекрасно збагнула підтекст драми, те, що твір не про Польщу, а про Україну, що демонським грачем у ній виступає компартія. Після сьомої вистави п'єсу заборонили, "Березіль" ліквідували. Хоч Куліш після "Маклени Граси" написав ще "Закут", "Діалоги", "Вічний бунт", "Такі", але ці твори не друкувалися, не ісценізувалися й пропали в роки Другої світової війни. Викинутий з партії, позбавлений права заробити на прожиття гонорарами, М.Куліш знаходився під постійним наглядом НКВД.

Коли 1 грудня 1934 року помер у Ялті від туберкульозу Іван Дніпровський, Микола Куліш вирішив їхати у Крим на похорон. На стіл він поклав свою останню п'єсу "Такі" й довідку, що здав у міліцію револьвер. Дружина згадувала: "Очевидно, він відчував, що його заарештують, бо вранці попросив чистої білизни, теплі чоботи й теплу куртку. Поїв похапцем, одягнувся й сказав:

— Ну, старенька (цим словом він користувався ще від одруження — О.С.), ти не підеш хоронити Дніпровського (він знав, що в мене слабе серце й бачив, як я хвилювалася), так мені з тобою треба попрощатися, бо, може... — і він не договорив.

Ми обнялися. Я хотіла йому щось сказати, але не мала сили. Мені стиснуло в горлі, і мала передчуття того страшного, чого ще не було. Микола вийшов і, йдучи вниз сходами, увесь час оглядався на мене. Я стояла в дверях нашого помешкання й махала йому рукою... Пішов — і більше не повернувся мій Микола до хати".

7 грудня 1934 року його заарештували просто на вулиці. Драматургові висунули звинувачення у вбивстві першого секретаря Ленінградського обкому партії Кірова,

інкримінували приналежність до неіснуючого "Всеукраїнського боротьбистського терористичного центру". Після страшних катувань Микола Гурович визнав себе членом боротьбистської партії націоналістичної групи ОУН. У цій справі проходило 17 чоловік, серед яких Крушельницький, Епик, Яловий... Всі вони письмово засвідчили, що є терористами. Вистояв лише Валер'ян Підмогильний, який відмовився підписати наклеп на самого себе. Одна з очних ставок викликала в Миколи Гуровича психічний розлад. У стані депресії, розуміння повної безвиході драматург написав заяву з проханням... його ж розстріляти.

Перед тим, як М.Куліша мали везти на Соловки, дружина приїхала до Києва на останнє побачення за позичені гроші: "Коли слідчий взяв від мене слово, що я не буду плакати, бо інакше не дасть побачення, він покликав Миколу. Увійшов мій Микола й наперед глянув на слідчого, а тоді на мене... Микола був страшенно виснажений, блідий, і страждання на його лиці було безкрає. Слідчий сказав, що ми маємо побачення на 15 хвилин. Це нас дуже збентежило. Ми не знали до того ж, про що можна говорити. Я стримувалася, щоб не плакати, і нічого не говорила про своє й дітей життя. Я не сказала ні про Олю, ні про те, що нас пограбували (Олине піаніно, на якому вона грала "Патетичну сонату", коли батько творив, і ця соната дала назву Кулішевому творові, конфіскували, сім'ю вигнали зі "Слова" прямо на вулицю — О.С.) і старалася здаватися веселою, але дивилася в Миколіні очі, і серце моє рвалося від болю й сліз. В кінці, на прощання Микола передав привіт дітям і сказав, щоб були чесними і корисними для трудящого народу. Та ще сказав:

— Ти скажи, старенька, там, на волі, що тут не тортують, не мучать, Це все брехня.

І глянув мені в очі. Я зрозуміла його слова, зрозуміла, що його допитували, мучили, що кожне його слово тут вимучене. Про це говорив увесь його вигляд".

Фатальну роль у житті М.Куліша відіграв Андрій Хвиля. Він, наче демон, появлявся на кожному Кулішевому перехресті, про що драматург переконувався ще в "одеський період" своєї творчості, коли Дніпровському скаржився: "Загнав мене сюди Хвиля, молодий... комуніст, але добрий прислужник і уперта хохляра..." Очевидно, пізніше Хвиля виконував вказівку Кагановича. Цей же партійний упир чимало крові попив і Хвильовому. А після ліквідації "ВАПЛІТЕ" обидва Миколи взагалі потрапили в пряму залежність від Хвилі, мусили погоджувати з ним усі питання видань. Коли ще в 1932 році в Куліша виникла думка про переїзд до Москви, де було безпечніше, знову ж таки той же Хвиля став на заваді, адже був завкультпромом ЦК. Коли ж минув рік після фатального пострілу автора "Синіх етюдів", Вишня і Курбас уже спокутували неіснуючі гріхи на Півночі в концтаборах, а М.Куліша цькували, саме Андрій Хвиля у центральній газеті "Комуніст" опублікував статтю "Співець українського націоналізму" про М.Куліша. Цей "критик" провокував Куліша на самогубство, підштовхував до такого вибору, який зробив Хвильовий, нахабно заявляючи, що нехай Куліш краще сам стріляється, а то його й так посадять.

Миколу Гуровича Куліша присудили до 10 років Соловків. На відміну від інших, хто проходив по тій же справі, Куліш не мав права працювати, дихати свіжим повітрям,

користуватися шпиталем. Для нього була відведена камера-одиночка. В таких умовах відбували каторгу з усіх засуджених українських письменників лише М.Куліш та В.Підмогильний. Звідти письменник старався писати якомога частіше додому. Та листи не тільки перлюструвалися¹, а й просто зникали невідомо куди. Прочитаймо бодай такий уривок: "За два місяці я дістав від тебе одного листа. Дуже сумно, старенька, що ти не одержала їх, і п'ять місяців, як пишеш, не маєш про мене вісток. Я писав, рідна, і буду писати, поки живий". У листуванні Микола і дружина давали знати одне одному, що робиться насправді. Один з листів Антоніна коментувала так: "Болять у мене руки й ноги (мабуть, від ревматизму), хоч сиджу в сухій і теплій келії", — це значить: догадайся, в якій сухій і теплій". Останню звістку про себе він подав дружині 15 червня 1937 року. З цього часу на всі запити дружини про Куліша їй відповідали однозначно: "Не знаємо!" Існує дві версії загибелі письменника. Йосип Гірняк залишив письмові свідчення, що Куліша, Курбаса і ще багатьох представників української інтелігенції вивезли на баржі далеко від берега, розстріляли і викинули в крижані хвилі Білого моря. Інші джерела вказують на те, що цього письменника разом з Миколою Зеровим розстріляли 3 листопада 1937 року в честь двадцятиріччя більшовицького перевороту.

4 листопада 1956 року Військова колегія Верховного суду СРСР реабілітувала М. Куліша посмертно "за відсутністю складу злочину".

На завершення уроку перед старшокласниками можна поставити такі запитання: — Ю.Лавріненко писав про надзвичайну мужність Куліша і його глибоке вміння казати правду, яку нерідко вкладав в уста своїх героїв. Як ви розумієте, чим небезпечні для радянського ладу були слова головного героя драми "Народний Малахій", які з відповідним коментарем наводить літературознавець: "В уряді УРСР, на площах Харкова, в домі проституції, у божевільні з легкою відвагою шизофреніка Малахій прилюдно гукає: "Нарости ростуть на прекрасній конституції: тюрми, божевільні, шинки", "проповідують і пишуть — нема нічого поза класами, а я скажу — ось позакласова солідарність злих"; (до робітників на заводі) "невже і гегемонів загорожено мурами та ще якими?.., що різнить вас з тими, що сидять у бупрах та божевільнях?"; (до російського вельможі в уряді УРСР) "кажіть руською мовою, не гвалтуйте української... Питаю: навіщо українізують чужих? Хіба щоб погонич скидався на українця і не помітно було, як їдять удвічі більше калорій?"; "ще зречено було в староіндійських Ридвегах: не вдар жінщини навіть квіткою, а ви що зробили?"

— Як ви розумієте висновок Ю.Лавріненка і чи поділяєте таку його думку: "У змаганні України з комуністичною Росією за духову суверенність і власний свій духовний шлях Микола Куліш являє блискучу перемогу. От чому фізичне знищення Куліша супроводжувалося знищенням його драматургічної спадщини. Із 14 його п'єс Москва поки що (у радянські часи — О.С.) дозволила користуватись тільки двома першими, ще учнівськими його драмами?"

Радимо також зачитати такі слова Леся Танюка й запропонувати учням пояснити, як вони розуміють наведену цитату. "Талант брав у Кулішеві гору — він єдиний диктував йому шлях до вічності, хоча то був шлях через Голгофу, — шлях, на якому

давно вже лежали його побиті й розгублені "блакитні й червоні мрії". Ось чому, опановуючи творчість Миколи Куліша, мусимо пізнати в ній усе — від пласких агіток на злобу дня до його драматургічних шедеврів, від ядучої публіцистики доби ВАПЛІТЕ до найінтимніших листів, адресованих друзям і рідним, від сміху до плачу, від любові до ненависті. Нам немає чого соромитись у Кулішеві — у всіх проявах свого "Я" він був однаково ширий. Що більшою видається нам амплітуда його вагань і злетів, то виразніше постане перед нами тло, на якому довелося жити йому і його героям. Отож берімо його таким, який він був, з усіма його прозріннями й кризами: правдивий портрет Миколи Куліша читач домалює собі сам".

Для багатьох знайомих і всієї рідні батько Івана Кочерги Антон Кочерга вважався Дон-Кіхотом, адже відзначався надзвичайною чесністю й порядністю не тільки в зрілі роки, а й в ранній молодості. Й хоча саме через ці риси характеру була змарнована батькова блискуча кар'єра, він ніколи не скаржився, не жалів, що вчинив так, а не по-іншому. Для приладу візьмемо ту пору, коли Росія воювала з Туреччиною за Балкани. Йшов 1877-1878 рік. Голодні й погано вдягнені російські солдати замерзали на Шипці, а на їхніх і так мізерних продовольчих пайках збивали собі неабиякий капітал інтенданти, тилові щури-чиновники. Ніхто з офіцерів не смів про це навіть заїкатися: в кого гроші, в того й сила. Та знайшовся штабс-капітан, який викрив шахрайство й не побоявся сказати превосходительним злодіям, що за ними плаче тюрма. Високоблагородія сприйняли це за шантаж і вирішили відкупитися. Тричі набавляли суму, пропонували аж сорок тисяч карбованців, а безкомпромісний штабс-капітан Атон Кочерга не спокусився й таки подав рапорт про зловживання й корупцію. Результатів перевірки чекали з великою тривогою. Та кого треба, напоїли, кому треба, піднесли "подаруночок" — і винним вийшов сам Кочерга, якого "за наклеп" і як людину "неблагонадійну і неспокійну" попросили у відставку. Тоді майбутній батько письменника в пошуках заробітку помандрував селами й містами Росії. Служив військовим, будівельником, залізничником, Згодом одружився з дочкою сільського землевласника із містечка Носівки на Чернігівщині, де 6 жовтня (24 вересня — за старим стилем) 1881 року в подружжя народився син Іван. Цю дату вказує і сам драматург при вступі в університет. А проте є й інше трактування: у послужному списку письменника і метричній церковній книзі датою народження записано 26 вересня за старим стилем, отже, виходить, що за новим — 8 жовня.

Мати Івана Кочерги була людиною акторських здібностей, уміла декламувати й імпровізувати, хоча й ніколи не виступала на сцені. При світлі гасової лампи малий Івась часто цілими вечорами слухав її чудові розповіді. Родина часто переїжджала, оскільки Антон Петрович у той час став залізничним службовцем. Хлопчиків подобалося "життя на колесах". У пам'ять назавжди врізалися нові й нові краєвиди за вікнами поїзда, вокзали, нові люди, які на короткий час ставали добрими знайомими.

Дитина росла не по літах розумною, допитливою. Друзі сім'ї пророчили, що Івась обов'язково стане відомим художником, адже прекрасно малює, а хлопчик все більше захоплювався грою в театр. Він клеїв дерев'яних чоловічків, малював декорації — мав

перед собою кожного дня цілу іграшкову країну. В усіх провінційних містах і містечках, не кажучи вже про столицю, хлопчик просив батька відвідати з ним театр. Звичайно, не завжди щастило побачити дійсно серйозну постановку, тим більше — після 1905 року, коли почалася реакція й цензура дозволяла ставити виключно розважальні твори, примітивні водевільчики. Уже тоді Іван запитував батька, чому йдеться про такі нудні справи на сцені, невже не можна показати щось цікавіше? А ще багато читав. Як і всі діти із заможних сімей, спочатку освіту одержав вдома. У Чернігівську чоловічу гімназію (одну з найстаріших в Україні, відкриту ще у 1805 році) пішов майже десятирічним. Учився дуже добре. Під час навчання вже не було ніяких мандрів, адже ще на початку 1891 року батько дослужився до статусу колезького радника, за станом здоров'я вийшов у відставку з підвищеною пенсією — 1200 карбованців на рік — й назавжди поселився у Чернігові.

Хто знає, чи влаштовувало особливо це місто батька. Є лише свідчення, що з усіх населених пунктів старий Кочерга найбільше любив Київ. Одного разу з сином проходив повз Житній базар і показав малому Самсона, який роздирає пащу страшному левові, а з тієї пащі бризкає цівка води. Батько запропонував синові, щоб той напився цієї води, щоб ніколи Київ не забути й повертатися в це місто ще й ще. Така романтична подія навіки закарбувалася у свідомості Івана. Недаром значно пізніше у драмі "Ярослав Мудрий" митець проголосив таку чудову думку:

Хто вип'є раз дніпровської води,

Тому ніколи Київ не забути.

5 червня 1899 року сімнадцятирічний, наймолодший у своєму класі, Іван Кочерга отримав атестат зрілості. Випускники гімназій мали право на вступ до вищих навчальних закладів без екзаменів. Разом із друзями Іван подав документи у Київський університет святого Володимира. У ті часи цей вуз мав тільки чотири факультети: історико-філологічний, медичний, фізико-математичний та юридичний. Кочерга вирішив студіювати юриспруденцію. Вчився він дуже добре, і починаючи з другого курсу, відмінника звільнили від оплати за навчання. Одержавши диплом другого ступеня, молодий фахівець міг знайти собі роботу за спеціальністю навіть у Києві, але повернувся до Чернігова, де його давно вже чекала кохана дівчина, одружився — і ні одного дня так й не пропрацював юристом. Аделаїда Соколовська була закохана в Івана ще з тих часів, коли він закінчував гімназію. Ця дівчина виховувалася у сім'ї старшої сестри, адже матері не нам'ятала (її ненька померла зовсім молодою), а батько — талановитий піаніст — постійно гастролював по країні й не міг з собою брати дочку. Взагалі, Степан Соколовський був людиною-легендою. Колишній кріпак, він ще у неволі вивчився на музиканта, назбирав концертами грошей і викупився. Недаром дочки називали старого музикою з панщизняного ярма.

Коли молодята побралися, їм було вже по 24 роки, але виглядали вони зовсім юними. Молода дружина була нижча за Івана десь на дві голови. Обое сповнювалися взаємною ніжністю, і коли люди бачили їх разом, то й собі ставали якимись добрішими. У 1906 році в подружжя народився первісток Михайло, а через два роки — Роман.

Після Чернігова Іван Кочерга деякий час працював у Любліні в контрольній палаті. А коли почалася Перша світова війна, переїхав у Житомир і оселився у цьому місті.

Перший свій крок у літературу Іван Кочерга зробив ще у Чернігові у 1904 році, коли в "Черниговских губернских ведомостях" надрукував кілька ґрунтовних театральних рецензій, підписуючи їх криптонімом "И.А.К." або іменем одного з героїв майбутньої п'єси "Майстри часу" — Карфункель. Сам письменник початком своєї творчості вважав 1910 рік, коли була створена його перша романтична п'єса-казка російською мовою "Песнь в бокале". До речі, й перші драматичні твори, й перші вірші, й театральні рецензії (а їх назбиралося понад 90) письменник писав російською мовою. Пояснити такий феномен не трудно: так було безпечніше, а до того ж, коли Івана приймали на державну службу, то, як і всіх чиновників, заставили дати розписку, що не є учасником жодної політичної організації, а потім ще й зобов'язали скласти церковну присягу на вірність самодержавній владі. Молодий Кочерга не відзначався радикалізмом, був працюючим, законопослушним і сумлінним, за що досить швидко отримав чин колезького асесора і орден Станіслава III ступеня. Жовтневі події він сприйняв індіферентно, але все-таки трохи побоювався змін.

Уже після революції були написані такі твори, як історична драма "Изгнанник Вагнер"(1921), "Викуп"(1924), "Фея гіркого мигдалю"(1925), "Алмазне жор-но"(1927). Українська мова творів, а нею письменник володів бездоганно, принесла йому славу. Саме твори цією мовою мали небачений успіх.

20 лютого 1926 року в театрі імені М.Заньковецької відбулася прем'єра "Феї гіркого мигдалю". На початку тридцятих років з'явилося "Свіччине весілля", а в голодний 1933 рік — філософський твір "Майстри часу", який, до речі, у 1934 році на Всесоюзному конкурсі накрушу п'єсу, що відбувався в Москві, отримав премію.

Письменник не жив на творчих хлібах. У перші роки радянської влади йому вдалося влаштуватися ревізором у робітничо-селянській інспекції, а згодом — у редакціях газет "Волинский пролетарий" та "Робітник". У 1941 році письменникові виповнилося 60 років. Разом з іншими талановитими людьми Кочергу евакуюють в Уфу, доручають йому портфель редактора газети письменників України "Література і мистецтво". Одночасно Іван Антонович стає науковим співробітником Академії Наук УРСР, яка теж переїхала у столицю Башкири'. Жилося в цей час Кочерзі дуже тяжко. І не тільки тому, що сім'ю розмістили в маленькій кімнатці готелю, — тоді всі проживали в тісноті, а ще й тому, що всенародна трагедія ставала його особистою катастрофою. Вразливий, нездатний на ілюзії чи просто оптимістичне бачення майбутнього України, митець надзвичайно тяжко переживав її окупацію. На чужині не писалося, а те, що виходило з-під пера, не мало такої сили, як твори, народжені в рідному краю. В 1943 році І.Кочерга переїхав до Москви, Але як тільки звільнили Київ, почав рватися у рідний край. Саме тут у 1944 році митець і закінчив свою лебедину пісню — історичну драму з часів Київської Русі "Ярослав Мудрий".

Після митарств з цим твором та переживань за свою власну долю (а драматург очікував навіть арешту й розстрілу — такою була обстановка стосовно "Ярослава

Мудрого", усугублена жовто-синіми афішами, які без жодної задньої думки намалював художник) літній І.Кочерга зламався як митець. Написані пізніше коротенькі драми уже не мали тієї глибини, яка властива найкращим драмам цього письменника. Правда, у 1948 році він ще створив досить гарну трагедію "Пророк" про Шевченка, але на сцені театрів цей твір появився аж у 1961 році, після смерті автора, а при житті Кочерги сталінські посіпаки завдали митцеві кілька болючих, добре продуманих ударів у спину. Планував письменник також написати драму про українського чудового музиканта М.Березовського, але тяжкі часи гонінь на все національне й патріотичне, смерть сина й цілий букет хвороб не дозволили І.Кочерзі втілити у життя свій задум. В ці роки митець займався хіба що перекладами художніх творів, адже досконало знав французьку та німецьку мови. Останньою завершеною роботою Кочерги-перекладача вважається "Приборкання непокірної" Шекспіра.

Помер письменник 29 грудня 1952 року, проживши досить довге життя. Похований на Байковому кладовищі в Києві. До лицаря у одній з перших драм І.Кочерги "Песня в бокале" смерть прийшла у вигляді прекрасної дівчини. До Кочерги вона з'явилася волею від суєти й тяжких життєвих випробувань, які старенькому драматургові вже здавалися справжньою карою.

Драма "Свіччине весілля" Івана Кочерги у творчому доробку письменника займає особливе місце. Вперше під назвою "Пісня про Свічку" вона вийшла друком у 1931 році. Через два роки під такою ж назвою твір видали російською мовою. Т в цей же рік письменник зумів видати драму вдруге українською, значно переробивши і змінивши назву — "Свіччине весілля". Безсумнівно, що друге українське видання було значно якіснішим, вдалішим. До нинішніх читачів і глядачів твір дійшов саме в такій редакції.

Особливістю творчості І.Кочерги було те, що до всіх своїх улюблених, найкращих з художньої точки зору творів, автор писав передмови. До певної міри ці передмови були зайвими, адже драматург в них лише пояснював зміст, а тим часом поціновувач сприймає твір саме з контексту, і такі підказки драматурга, як треба розуміти його героїв чи проблему, аж ніяк не могли відіграти роль доброго анонсу чи вдалої рецензії. Але була в цих передмовах і позитивна сторона: драматург пояснював, що саме наштовхнуло його на конкретну тему, що стало тим конкретним важелем, за допомогою якого він зрушив певний історичний матеріал з мертвої точки, трансформував його і надав вигляду художньої інтерпретації минулого. У передмові до драми "Свіччине весілля" письменник підкреслює, що у архівах знайшов дві грамоти литовських князів (1494 і 1506 років), у яких порушувалися питання заборони світити світло й відміни цього рішення. Письменник підкреслював, що заборона існувала щонайменше 15 років і у грамотах згадувалося невдоволення киян з цього приводу. Історія не подавала повстання ремісників — у творі це художній домисел.

Перед тим, як перейти до аналізу твору, слід уточнити певні деталі, які стосуються часів литовського панування в Україні. Ця тема була заборонена в радянські часи, тому читачі або глядачі "Свіччиного весілля" мусили сприймати подане драматургом на віру, не маючи належних уявлень про історичний проміжок часу, охоплений у творі.

Історичні дані свідчать, що, по-перше, саме литовські князі допомогли Україні звільнитися від монгольського іга. По-друге, підпорядкувавши собі Україну, литовські володарі сприйняли як належне вищість української культури над литовською, визнали українську мову державною, запровадили нею діловодство. Є відомості, що литовський князь писав листи до своєї матері-італійки саме нашою мовою, яка тоді вважалася дуже вишуканою і достойною, щоб якраз нею спілкувалися короновані особи. Якщо проводити історичні паралелі того, що відбувалося в часи Великого Литовського князівства, то напрошується асоціація українців з етрусками, які розчинилися у римській примітивнішій культурі, але, розчиняючись, облагородили римлян як народність, дали поштовх до нового витка прогресу в Римській державі. Українці не асимілювалися, вони зберегли етнографічне ядро, одночасно благотворно впливаючи на культуру всієї держави Литви. Статут Литовський, магдебурзьке право були документами високого рівня, давали українцям право на розвиток ремісництва і торгівлі, на досить урегульований законами уклад життя, де громадяни в державі законопослушні тому, що їхні обов'язки не є тягарем, а права не допускають хаосу та беззаконня. Проте через деякий час сама Литва потрапила в залежність від Польщі, і всім свободам в Україні настав кінець.

Але повернемось до того історичного відрізка часу, який зображений у драмі І.Кочерги. Тоді Литва володіла тільки частиною України та Києвом. Решту предковічних українських земель були поділені між Польщею, Молдавією, Росією та Угорщиною.

Київ вважався важливим торговельним центром, але не процвітав, бо його постійно руйнували набіги татар. Ремісничі квартали того часу можна назвати дерев'яно-солом'яними. Вони спалахували під час пожежі в одну мить. Очевидно, саме з метою безпеки було прийнято литовськими князями заборону світити світло.

Важливим є те, що події у "Свіччиному весіллі" відбуваються на межі литовського (1320 — 1501) і польського (1501 — 1647) періодів підпорядкування. Литва втрачала силу. Закономірно, що це відбивалося на адміністративному рівні, зримо відчувався занепад і самоуправство на місцях. Сам автор драми не наводить прикладів, щоб його герої-ремісники висловлювали невдоволення проти литовського князя. Вся лють спрямована виключно на місцевого воеводу та його прибічників, зокрема місцевого українського представника влади — вйта Шавулу.

У передмові до "Свіччиного весілля" драматург мотивує причини ймовірного повстання насамперед тим, що кияни збагнули посягання місцевих чиновників на їм дане магдебурзьке право. Можна запропонувати учням пригадати з історії, що це таке, а можна просто навести цитату з "Історії України-Русі" Миколи Аркаса: "Багато городів у ті часи достали од князів литовських так зване "Магдебурзьке право". Це право давало городянам велику самостійність і незалежність од власті державної; по тому праву городська рада порядкувала усіма справами в городі: громада вибирала з-поміж себе "бургомистра" і "лаву", в котрій було чотири "райці", дванадцять "лавників" (присяжні засідателі) і "війт"; війта обирали до смерті — він був судією для городян.

"Рада" і "лава" звалася разом "магістрат".

Усі ремісники здобували собі по тому праву теж деякі вільготи: ремісники кожного ремесла складали громаду, що звалася "цехом" або "братством", і кожне таке братство орудувало справами своєї громади та мало свій скарб (казну); з нього давали допомогу своїм громадянам і брали гроші тоді, коли треба було на які гуртові свої справи. Декотрі "братства" були дуже заможні. Кожний город із таким магдебурзьким правом мав свій герб і свою корогву, а кожний "цех" — свою".

Наводимо цю розлогу цитату для того, що вона пояснює дуже багато: і гордість Гільди за своє ремісниче походження, і внутрішню згуртованість київських ремісників, і їхні досить прогресивні демократичні погляди на права людини в суспільстві. Структура суду того часу проливає світло не тільки на стосунки вїйта Шавули з воеводою і киянами, а й потребує належного ознайомлення учнів з нею ще з тієї причини, що дещо пізніше, під час вивчення історичного роману у віршах Ліни Костенко "Маруся Чурай" ці знання старшокласникам ще будуть потрібні.

Виникає також необхідність пояснити старшокласникам, що І.Кочерга не йде проти історичної правди, коли виводить козацького отамана Кмітича. Офіційною датою закладення підвалин Запорізької Січі на острові Хортиця вважаються п'ятдесяті роки шістнадцятого століття, коли один із українських магнатів Дмитро Вишневецький (Байда) перестав коритися польському королю й сам очолив, зібравши воедино, "козацькі купи". Закономірно, що існування окремих розрізнених загонів козаків можна говорити й у значно ранішому періоді, щонайменше за 100 років до побудови у 1552 замку на острові Хортиця та існування тут козацької залоги. У драмі "Ярослав Мудрий" І.Кочерги Журейко теж створює з русичів один з перших козацьких загонів.

Драма "Свіччине весілля" — тільки умовно історична, оскільки її головний герой не є історичною особою, не відповідає історичним фактам повстання, але у творі надзвичайно вдало передано колорит доби і події відбуваються в межах дії дійсних княжих грамот.

Очевидно, готуючи матеріал для свого твору, письменник старався скрасити його народними звичаями. У передмові він згадує про народну київську традицію, за якою 1 вересня дівчата "женили свічку". В цьому обряді відчувається вцілілий язичеський аспект, адже магичні дії зі свічкою в рудиментах язичеських обрядів використовуються під час ворожінь на Андрія, на Різдво і на Івана Купала. Щоб вгадати, який буде суджений, дівчата опівночі запалювали кожна зокрема нову свічку з ярого воску, прикрашену стрічками та квітками, і по тіні, яку кидала свічка на стіну, визначали, чи буде наречений високий, чи низький, чи худий, чи повний, чи кучерявий, чи лисий. Сама назва звичаю "женити свічку" наштовхнула письменника на показ весілля у драмі, а одночасно й дала прізвище головному героєві.

У сюжеті "Свіччиного весілля" прослідковуються дві сюжетні лінії. Перша — це любовний трикутник: Іван Свічка — Меланка — Ольшанський. Конфлікт у цьому випадку любовний. Друга сюжетна лінія — це протистояння київської громади воеводі. Даний конфлікт можна розцінювати як соціально-побутовий.

Щоб перевірити, чи належно прочитали учні твір і чи правильно усе в ньому зрозуміли, варто попрацювати над цими двома сюжетними лініями. Безперечно, розпочинати прийдеться з любовного трикутника, що для старшокласників і цікавіше, й пізніше дасть можливість краще осягнути другу сюжетну лінію. Пропонуємо ряд запитань:

— Як ви вважаєте, яка пара була б кращою і щасливішою: Іван та Меланка чи Ольшанський і Меланка? Чому?

— Ольшанський — постать неоднозначна. Він дійсно закохався не на жарт. Знайдіть цитату, яка підтвердить, що князь від щирого серця захоплюється вродливою дівчиною.

— Як ви думаєте, чим зумовлені перепади настрою вельможі, коли після таких чуйних і прекрасних слів звучить несподіване егоїстичне рішення:

Любов'ю, гвалтом, мертво чи живу, А я тебе здобуду і візьму ?

— Чи здатний Ольшанський на благородство? Наведіть приклади із тексту для підтвердження свого висновку.

— В чому полягає краса образу Івана насамперед як нареченого Меланки? Чи цінують дівчата в наш час саме такі риси характеру в хлопців? Чому?

— Опишіть почуття Меланки. Де саме, в яких конкретно ситуаціях, вона проявляє гідність? А твердість духу? А здатність на самопожертву? Про що це свідчить? Як ставиться Меланка до питання дівочої цноти? Чиє її погляди застарілими?

Після такої роботи переходимо до другої сюжетної лінії. Найголовніше у цьому випадку — не збитися на переказ тексту й передчасно не взятися за аналіз образів головних героїв. Пропонуємо такі запитання:

— Чим зумовлений конфлікт між Подолом і Горою? Чи вдалим є акцентування автора на просторовому аспекті "верх — низ"?

— Розкажіть про одного з ремісників (крім Івана Свічки), який вам у творі найбільше імпонує. Чим саме він подобається?

— Магдебурзьке право передбачало, що обраний вїт міг перебувати на цій посаді до смерті. З якої причини кияни вирішили скинути з посади Шавулу? Чи правильний був їхній присуд? Чому? Як ставитеся до Шавули ви особисто? Який вчинок ви вважаєте остаточною моральним падінням цієї людини? Чому?

— Як ви вважаєте, чи виконуватиме Свічка обов'язок вїта краще від свого попередника? Доведіть це, використовуючи цитати на підтвердження своєї правоти.

— Чи можна назвати вторгнення представників влади на весілля й арешт нареченого своєрідним каталізатором, який прискорив події? Чому кияни так обурилися з приводу оскверненого весілля?

— У творі звучать лозунги: "За Свіччине весілля!", "За світло і за волю!", "До помсти всі! До волі! До борні!" Чи вбачаєте ви у цих лозунгах поступове згуртування громади, все більше усвідомлення нею своїх прав?

— У тексті твору можна помітити символи: свічка, світло, вогонь пожежі. На основі змісту драми прокоментуйте значення кожного з цих символів. Чи відчувається їх

градація?

— Проаналізуйте характери і вчинки воєводи, Кезгайла, Ольшанського. Уявіть, ще це живі люди, а не літературні персонажі. Яке ваше враження від них? Чи подобаються вам їхній світогляд, мораль, ставлення до закону, поняття честі й гідності? Чи хотіли би ви таких людей мати родичами або друзями? Чи маємо право твердити, що це суто негативні персонажі, чи є у цих образах риси і вчинки, які заслуговують схвалення і розкривають нам персонажів з кращої сторони?

У доробку Івана Кочерги драматична поема "Ярослав Мудрий" — найдовершеніша з усіх. Більше того, саме в цьому творі автор вперше звернувся до реального політичного діяча, дійсної історичної особи. Задумувалася вона ще перед війною, але була закінчена вже у звільненому Києві в 1944 році, хоч остаточний варіант датований 1946 роком. Як і кожен високохудожній твір у тоталітарному суспільстві, ця драма, а з нею і автор, мусили пройти свою Голгофу. Лесь Танюк у спогадах про талановитого актора Мар'яна Крушельницького подає факти, які стосуються й постановки цієї п'єси: "Свого часу його теж звинувачували в націоналізмі, одного разу за "Ярослава Мудрого" Кочерги, до прем'єри якого виготовлено було "жовто-блакитну" афішу — на тлі блакитного неба старозавітною кирилицею — жовтим кольором! — літери (не пригадую, може, й навпаки, блакитним по жовтому?). Він розповідав про це з гумором ("Зазначено було, то це проповідь національної виїмковості!"), проте виставу київські монстри справді ледве не заборонили. Війна пішла виставі на користь — хтось комусь підказав, що Ярослав Мудрий — образ во славу великого вождя, — і постановку шевченківців через Москву вміть відзначено — всупереч Києву! — Сталінською премією; "із грязі в князі" — несповідимі шляхи Твої, Господи!.. Отак воно й тривало — то холодний душ, то гарячий, а чоловік робив собі свою справу, і робив міцно, як господар хату, — не стільки для себе, скільки для нащадків".

Першопочтовхом до написання високопатріотичного твору в роки війни послужив не тільки негласний дозвіл Сталіна на створення художніх полотен, які виховують захисників рідної землі. Річ у тому, що І.Кочерга знав, що ідеологи фашизму старалися науково обґрунтовано пояснити свої посягання насамперед на територію колишньої Київської Русі. І якщо до слов'ян вони ставилися як до людей нижчого ґатунку, які можуть бути використані виключно як робоча сила, то право на "життєвий простір" в Україні для німців як представників вищої раси аргументували так званою "варязькою теорією", за якою правителями Київської Русі були представники нордичних, а значить, арійських племен: засновниками держави нібито стали варяги під проводом Рюрика та його братів Синеуса і Трувора, які князували спочатку в Новгороді, а далі недолугими русичами були запрошені на княжий престол й у Київ. Та в дійсності Київська Русь як централізована держава утворилася ще у IX столітті, а варягами руські князі час від часу як воїнами-найманцями поповнювали свої дружини. Ті ж князі, які за походженням дійсно були нордами, у слов'янських умовах асимілювалися і під тиском демократичних устроїв міст (те ж новгородське чи київське віче) правили за споконвічними місцевими законами.

Ярослав Мудрий — цікава й складна постать у нашій історії. В його характері в монолітний сплав злилися, здавалося б, несумісні риси характеру й уподобання: перед нами жорстокий войовник і мудрий книголюб, творець правових законів і братовбивця, ніжний батько і "тесть Європи", який силою видавав своїх дочок, за кого вирішив, щоб родинними стосунками з правителями ворогуючих з Київською Руссю держав зробити союзників.

Дія у творі відбувається в чітко окреслений час: з 1030 до 1036. У драмі діють історичні постаті, яким приділено особливу увагу, й вигадані, другорядні, менш яскраві, але від цього аж ніяк не зайві, бо відтворюють тло часу, історичну епоху. Сам автор зазначав, що деякі історичні події мусив переставити місцями або трактувати зі своєї точки зору, але порушень історичної правди небагато й допущені вони тільки з метою користі самому творові: Єлизавета з Гаральдом одружилася у 1044 році, а в час нападу на Київ половців князя тут не було, він якраз перебував у Новгороді (якщо вчитель чи учні мають бажання про це довідатися докладніше, хай перечитають передмову І.Кочерги до "Ярослава Мудрого")

Перед тим, як розпочати аналіз композиції та сюжету твору, треба ще раз пояснити учням, що таке драматична поема. Це переважно невелика за розмірами віршована п'єса в якій є драматичне, епічне й ліричне розкриття теми. Виклад матеріалу в такому творі відзначається стислістю. Вся увага автора (а значить, і читачів або глядачів) зосереджується на розкритті якогось одного конфлікту, всі сюжетні лінії сходяться в одній точці, пересікаються на образі головного героя. З цієї причини історичну драму "Ярослав Мудрий" І.Кочерги ще називають монодрамою. Як підкреслював сам автор, п'єса була задумана як історична трагедія. У ній є кілька невеличких сюжетних ліній. Складається п'єса із п'яти дій, кожна з яких має поетичну назву: "Сокіл", "Закон і благодать", "Квітневий сніг", "Каменщик і князь", "Гуслі і меч". Від картини до картини зростає інтрига в драмі, але виклад матеріалу залишається пропорційним і відзначається стислістю й лаконізмом.

Для кращого розуміння образу Ярослава Мудрого учням потрібно поставити ряд проблемних запитань:

— З якої причини князь так часто вживає біблійний афоризм "Раніш закон, а потім благодать"? Чи свідчить це про те, що для Ярослава слова "мушу" і треба" важливіші від "хочу"? Якщо так, то чому?

— Самому Ярославові не подобається його прізвисько Мудрий. Яка причина цього: князь вважає, що це ім'я вигадали підлабузники, думає, що недостойний такого високого імені, є надто скромною людиною? Коли Ярослав змінює свою думку про власне прізвище і чому? Зачитайте цитату.

— Що ви знаєте про шлях цього князя до київського престолу? Згадайте, будучи правителем у Новгороді, Ярослав йде з військом на Київ, щоб відібрати в рідного батька престол. Яка головна причина такого вчинку сина? Як ви думаєте, на чийй стороні правда — на стороні Коснятина чи на стороні Ярослава? Прочитайте монолог Ярослава про те, що й Святополка назвали б Мудрим, а його Окаянним, якби фортуна поміняла

ставлення до обранця. Чи дійсно це так?

— Ярослав наказує колишнього друга й помічника Коснятина ув'язнити, а потім віддає наказ його взагалі знищити. Чому? Боїться, щоб Коснятин не розповів усім про колишнє боягузтво Ярослава, коли він, розбитий Болеславом, готовий був тікати світ за очі? Викрие ще якісь недобрі справи князя? Тому що користолюбний Коснятин вирішив відірвати від Київської Русі Новгород й самому правити в ньому? Тому що Коснятин сіє міжусобиці й підриває могутність держави?

— Ярослав уклав звід законів, за якими зло повинно бути покаране за принципом : "Зуб за зуб, око — за око, смерть — за смерть." За вбивство киянина варяг Турвальд, який посягнув на честь Милуші й убив її брата, повинен був бути скараний на смерть. Князь вирішує за краще, щоб воїн-найманець сплатив виру — грошовий штраф родичам убитого. Ми прекрасно розуміємо, що вища міра для варяга у цьому випадку була недоцільна з тієї точки зору, що соратники розпочали б у Києві різню, що привело б до великих людських жертв. Коли ж Журейко убиває варяга, то теж за законом "Руської правди"(збірника законів) заслуговує смерті. Чому Ярослав дає можливість йому втекти? Чи розуміє, що Журейкова помста справедлива?

— Історія свідчить, що троє синів Ярослава одружилися з європейськими принцесами, а три дочки стали відповідно дружинами французького, угорського та норвезького королів. Як ставиться Ярослав до своїх дочок у драмі? Скільки їх вивів Кочерга? Чим подібні між собою Анна та Єлизавета і чим відрізняються? Котру з них більше любить мати? А батько? Чи бажає їм Ярослав сімейного щастя? При якій умові обіцяє одружити Єлизавету з Гаральдом? Про що це свідчить: про черствість душі батька чи про переважання рішень державника над рішеннями люблячого родича? Чи схвалює вчинки Ярослава Мудрого простолюдин Людомир, кажучи: "Але в князів потреби, бач, не ті... Хоч доньку жаль, але пильнуй державу"?

— Які стосунки між Ярославом та Інгігердою? Чи спадає вам на думку, що колись, можливо, князь пожертвував своїм щастям заради щастя держави й одружився з дочкою конунга¹ Швеції, щоб мати впливового союзника? Як ви розцінюєте таку гіпотезу? Про що свідчить задуманий княгиною переворот? Чому Ярослав зважується відправити дружину в монастир? Як свідчить історія, багато князів і високопоставлених осіб відправляли своїх дружин (згадайте Гільду із "Свіччиного весілля") у монастир, щоб таким чином звільнитися від попереднього шлюбу. Чи з такою метою відправляє у черниці Інгігерду Ярослав? Чи забирає її звідти пізніше? Дайте оцінку вчику Ярослава-чоловіка.

— Чому Журейко й Милуша, ризикуючи власним життям, вирішують попередити князя про задум Інгігерди посадити на київському престолі свого родича? Чому, втративши кохану, Журейко не хоче залишатися в Києві, хоча князь прощає йому вбивство варяга як злочин? У яких ще епізодах розкрита тема вождя і народу? Чи можлива повна єдність думок і вчинків правителя й народних мас? — Чи ідеалізує драматург свого головного героя? Чи показує в еволюції? Наведіть цитати.

— Поведінку літнього князя Ярослава у битві з половцями показано очима його

сина Володимира? Чому? Чи можна таку грандіозну баталію передати на сцені та ще й виокремити певні епізоди, які стосуються виключно Ярослава?

— Інгігерда в першій половині твору постійно обзивала Ярослава "рабиничем", акцентуючи, що він народжений від князя та рабині-наложниці. Досвід і любов простого народу впевнюють князя, що ганьби у низькому походженні нема, що цим навіть треба гордитися. Проаналізуйте такий монолог князя:

Мені не треба пишних тих казок,
Що предків нам шукають десь за морем.
Народ мій тут, на рідних цих просторах,
Від Києва до Ладоги живе.
І не заброд Ісландії суворих —
Мене своїм він предком назове.

-Загалом, драматична поема "Ярослав Мудрий" написана білим віршем, але у багатьох місцях спостерігається й римування, що підсилює емоційне та ідейне звучання таких рядків. Чи можна сказати, що монолог, над яким ви тільки що працювали, написаний білим віршем? Чому? Знайдіть у тексті твору уривок, написаний білим віршем.

— Чи у хронологічній послідовності відбуваються події у творі? Чи логічно вмотивовані вчинки персонажів?

— Що ви можете сказати про Ярослава Мудрого як збирача найбільшої у той час у світі бібліотеки та фундатора будови храму святої Софії у Києві? Про що свідчать такі пориви душі князя?